

A művelődéstörténet forrásai

Ankét a Kriterion „fehér sorozat“-áról

Közel tízéves a Kriterion „fehér-sorozat“-a, s tizenkét kötetet számlál, de talán egyetlen példányt sem kapna meg a könyvesboltokban a későn ébredt érdeklődő. Joggal beszélhetünk nagy kiadói vállalkozásról és igazi sikerről. Elindítása szerencsés ötlet volt, rátapintott a művelődéstörténeti örökségünk adta lehetőségekre és a könyvpiac igényeire. Mindez ismételtelen bizonyítja: nagy az érdeklődés a múlt, a történelem iránt.

Az eddig megjelent kötetek lehetővé teszik, hogy megpróbálkozzunk a sorozat értékelésével. Ezt, tekintettel a sorozat műfaji s tárgyi sokszínűségére, úgy véljük, egy ankét szolgálhatja a legjobban. Előbb azonban számba kell vennünk a termést.

1966-ban jelent meg Bölöni Farkas Sándor műve, *Utazás Észak-Amerikában*, Benkő Samu bevezetőjével és jegyzeteivel. A könyv (függelékben) a szerző angliai úti jegyzeteit is közli (első ízben). A sorozat első kötete afféle prototípus lett. 1968-ban látott napvilágot a második: Borsos Tamás iratait tartalmazza; életrajzát, követjárásának naplóját, leveleit (*Vásárhelytől a Fényes Portáig*). Gondozója Kocziány László. (A kötetet 1972-ben másodszer is kiadták; innen ered a „fehér sorozat“-ban megjelent könyvek száma körüli zavar: hol tizenkét kötetéről beszélnek, hol tizenegyről.)

A harmadik kötet Wass Pál *Fegyver alatt* című naplóját tárta a közönség elé 1968-ban. Ez a mű most látott először nyomdafestéket. Bevezetőjét és jegyzeteit Csetri Elek írta. 1969-ben Koteles Sámuel kötete jelent meg, melyet (részben kiadatlan művekből) Hajós József válogatott, értékelt és jegyzetelt. E könyveket még az Irodalmi Könyvkiadó jelentette meg.

A Kriterion folytatta a sorozatot, s 1970-ben két fehér könyvvel lepte meg olvasóit: Rettégi György emlékirataival (második része eddig ismeretlen volt), melyet Jakó Zsigmond látott el bevezetővel és jegyzetekkel (*Emlékezetre méltó dolgok*), valamint Kovásznai Sándor válogatott — részben közölt, részben eddig ki nem nyomtatott — írásaival, melyet Kocziány László gondozott (*Az ész igaz útján*). 1971-ben Koós Ferenc *Eletem és emlékeim* című munkájából s kéziratos naplójából tett közzé kötetnyi szemelvényt Beke György. 1973-ban a székely falujegyzőkönyvek anyagából állított össze eredeti dokumentumkötetet *A rendtartó székely falu* címmel Imreh István; Teleki Sándor emlékezéseit s (eddig kiadatlan) levelezését gyűjtötte egybe Csetri Elek (*Emlékezzünk régiekről*). Végül tavaly, 1974-ben Fogarasi Sámuel önéletrajzát, valamint Misztótfalusi Kis Miklós örökségét bemutató kötetet jelent meg. Az előbbi Juhász István bocsátotta közre (*Marosvásárhely és Göttinga*), az utóbbit Jakó Zsigmond (*Erdélyi féniks*).

A közvélemény a Kriterion fehér könyveit mint emlékiratsorozatot tartja nyilván. Helyesebb művelődéstörténeti sorozatról beszélnünk. Az eddigi termés áttekintése is jól szemlélteti a *műfaji sokféleséget*: e sorozat útleírásokat, emlékiratokat, filozófiai szövegeket, levelezéseket, falutörténeti dokumentumokat, illetőleg tudósok s egy kimagasló könyvnyomtató életművét tartalmazza. Tény tehát, hogy az ismert rangos (klasszikus?) memoár-irodalomból kaptunk eddig a legkevesebbet. A kritika azt is szóvá tette, hogy a sorozat egyes kötetei — mint irodalmi alkotások — egyenetlen értékűek. A szóban forgó könyvsorozat révén a Kriterion művelődéstörténeti örökségünk javát szándékszik eljuttatni a kutatókhoz és a szélesebb olvasóközönséghez. A sorozat egyik célja *tudományos*; a dokumentálódás egyre növekvő igényének magas szintű kielégítéséhez szeretne hozzájárulni. Ezért kap hangsúlyozottan nagy szerepet az egyes köteteket gondozó szakkutató. A korszerű dokumentálódás igényének ugyanis csak jól megválasztott és alapos jegyzetapparátussal ellátott kötetek tudnak megfelelni. A másik cél *nevelői*, amennyiben a fehér sorozat a reális történeti, irodalmi, nemzetiségi önismeret és a honismeret szolgálatára, szellemi életünk körforgásának gazdagítására vállalkozik. A múlt tapasztalataira, melyeket éppen az emlék-

iratok, naplók, levelezések közvetítenek, minden nemzedéknek szüksége van — ezt nem szükséges külön bizonygatni. A vallomásos műfajok, persze, szubjektív természetűek, s mivel azokat a legtöbb érdeklődő nem a történeti forráskiadványokkal és szakirodalommal párhuzamosan, hanem azoktól függetlenül olvassa, természetes, hogy történelmi ismereteit és látásmódját nagyon befolyásolják. Nos, ezzel a „fehér könyvek“ gondozói tisztában vannak, s arra törekednek, hogy bevezető tanulmányaikban a kort és az embert több oldalról megvilágítva mutassák be.

Elmondhatjuk, hogy az eddig megjelent kötetek mind a forráspublicálás oldaláról, mind a közművelődés és -nevelés oldaláról tekintve igen hasznosak. A fent vázolt rendeltetésnek a sorozat nem kis mértékben azért képes megfelelni, mert profilja szerteágazó, s mert a lehetőség adta keretek közt teljességre törekszük. Műfajban és időben egyaránt. És ezzel máris a sorozat jövője felé fordultunk. Ankétunk során kérdéseket intéztünk kiadóbeli felelőséhez, történészekhez, művelődéstörténeti érdeklődésű filológusokhoz, irodalomtörténészhez, abból a tényből kiindulva, hogy a művelődéstörténet része a történettudománynak, s így feltárásának munkájában elsősorban a történészekre vár a legnagyobb feladat.

KÉRDÉSEK

1. *Helyesen járt el a kiadó, amikor memoársorozat helyett művelődéstörténeti sorozatot adott ki? Hogyan látja a sorozat mai profilját?*
2. *Véleménye szerint a „fehér könyvek“ közül melyik meríti ki az irodalmi klasszicitás fogalmát, és melyek a legrangosabb kordokumentumok?*
3. *Milyen kötetek segítették elő közvetlenül tudományos munkásságát, illetőleg melyeket tud a jövőben haszonnal forgatni?*
4. *Véleménye szerint a „fehér sorozat“ elősegíti-e a reális nemzetiségi önismeret ügyét? A kötetgondozók bevezető tanulmányai képesek-e felkelteni az ifjúság érdeklődését a honismeret iránt?*
5. *Mit vár a továbbiakban a sorozattól? Szükségesnek tart egy jobb rétegezést? Például azáltal, hogy leválasszák a sorozatról a klasszikus emlékirókat? Fontosnak tartja-e a sorozat körének bővítését például történetírók, irodalomtörténészek, nyelvészek, néprajzkutatók műveinek kiadása útján is?*

Mikó Imre

1. A kérdés feltevéséhez szeretnék megjegyzést fűzni. Nem hiszem, hogy az Irodalmi Könyvkiadó memoársorozat *helyett* adott volna ki művelődéstörténeti sorozatot, tehát menet közben változott volna meg a profilja. Hiszen már az első kötet (Bölni) útirajz volt, a második (Borsos Tamás) csak kisebb részt volt önéletírás, a harmadik (Wass Pál) volt az első teljes memoár, s a negyedik (Köteles Sámuel) a filozófia irányába jelentett kitérőt. Ezek után a Kriterion *művelődéstörténeti* sorozattá alakította át a „fehér könyvek“-et. Ez így van jól — gondolom én —, mert nemcsak a memoárokkal szemben vannak adósságaink. (A „fehér könyvek“-et egyébként az olvasók nevezték el sorozatnak. Igazi sorozat a *Téka* vagy a *Korunk Könyvek*, mert van szerkesztő bizottságuk, és évente legalább hatszor jelennek meg. A „fehér könyvek“-et újabban Benkó Samu és Jakó Zsigmond lektorálja, s évente átlag két kötet jelenik meg belőlük. Mi magunk között a fehér sorozatot „álsorozat“-nak szoktuk nevezni.)

2. A megjelent munkák közül klasszikusnak tekinthető Bölni Farkas Sándor, Borsos Tamás, Köteles Sámuel, Koós Ferenc, Teleki Sándor és Misztótfalusi Kis Miklós munkája. A többi inkább kordokumentum. Ha azonban a mű bemutatásának módját és színvonalát vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy éppen a nem klasszikus, inkább dokumentum jellegű munkák bemutatása kívánta a nagyobb filológiai apparátust, mint a Wass Pálé, Rettegi Györgyé, Kovásznai Sándoré, Fogarasi Sámuelé és a székely falujegyzőkönyveké. Mondhatnám tehát azt, hogy van klasszikus művelődéstörténeti munka, és van klasszikus művelődéstörténeti bemutatás. Ha a kettő szerencsésen találkozik — az a legjobb.

3. Tanulmányaimhoz a Bölni Farkas Sándor- és a Teleki Sándor-kötet áll legközelebb. Azt hiszem, hogy a közkezen forgó dokumentumirodalomból a fehér könyvek a legjobban dokumentáltak, s minőségileg kétségtelenül gazdagították irodalmunknak ezt az övezetét.

4. A fehér könyvek minden bizonnyal hozzájárulnak a reális nemzetiségi önismeret kialakításához. Hiszen a nemzetiségi tudat, amint egyszer a *Korunk* hasábjain írtam, a közös nyelven és a közös hagyományokban gyökerező kultúrán alapul. A közös hagyományok gondozója elsősorban a történetírás, ezen belül is — kultúráról lévén szó — a művelődéstörténet. Egy nemzetiség kultúrája azonban a többségi nemzet és az együttélő nemzetiségek kultúrájával fonódik össze. Arra törekszünk, hogy a fehér sorozat az így megfogalmazott nemzetiségi tudathoz, vagyis a reális önismerethez nyújtson adalékot.

5. Abban a távlati tervben, amelyet Jakó Zsigmonddal és Benkő Samuval állítottunk össze, a következő szerzők szerepelnek: Apáczai Csere János, Pápai-Páriz Ferenc, Wesselényi István, Bod Péter, Linczig János, Bethlen Kata, Benkő József, Dániel Gábor, Apor Péter, Gyulai Lajos, Cserei Mihály, Bethlen János. Ezeknek van gazdájuk, további munkavállalásokat szívesen veszünk.

Ami azt a kérdést illeti, hogy leválasszuk a sorozatról a klasszikus emlékiratokat, ezt mint elvet nem tudom elfogadni, de mint gyakorlatot igen. Esetenként kell dönteni. A Kriterion kiadja a *Magyar Klasszikusok* sorozatát. Ha valamelyik emlékiratunk egyenrangú Balassi Bálint, Vörösmarty Mihály vagy Jókai Mór műveivel, akkor a klasszikusok sorozatában is megjelenhet. De hogy a fehér sorozat mondjon le a klasszikus memoárokról, különösen ha melléjük még egy-egy „klasszikus kommentáló” is szegődik, az a sorozat öncsonkítását jelentené.

Pataki József

1. Semmi kivetnivalót sem látok abban, hogy az elmúlt évek folyamán az emlékiratok mellett más jellegű munkák is helyet kaptak. Művelődéstörténetünk széles skálájú, másrészt számot kell vetnünk olvasótáborunk könyvéhségével, tudásvágyával. Ennek mind többirányú kielégítésére kell törekednünk. Félreértés ne essék, felfogásunk nem mentesíti a Kriteriont attól, hogy az emlékiratok közkinccsé tételét továbbra is főadatának tekintse, s attól sem, hogy a kiadásra kerülő munkákat — függetlenül jellegüktől — minél jobban megválogassa.

2. A sorozat eddigi kötetei nemcsak jellegükben fogva különböznek, hanem értékük szerint is. Megjelent egy-két olyan munka, amely már tárgyánál fogva is csupán az olvasók szűkebb rétegének érdeklődésére tarthatott számot (Kovácsnai Sándor: *Az ész igaz útján*; Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga*). Ezért a jövőben a Kriterion elsősorban azokra a művekre gondoljon, amelyek tartalmuk és nyelvük alapján szélesebb olvasótábor igényét elégítik ki.

3. Nincs a sorozatnak olyan kötete, amely alaposan dokumentált és széles kitékintést kínáló bevezető tanulmányával ne szolgálná mai szinten az olvasók tájékoztatását. Az *Erdélyi fények* bevezetőjében például Jakó Zsigmond a tudományos kutatás eddigi eredményeit a legmesszebbmenően felhasználva, új megvilágításba helyezi Misztótfalusi Kis Miklósnak a egyetemes művelődést is előbbre vivő tevékenységét.

4. Amikor az egyes kötetek bevezető tanulmányaiban művelődéstörténetünk értékeit hazai és európai viszonylatban is mérlegre tesszük, megteremtjük a valódi értékek felismerésének lehetőségét, vagyis megnyitottuk az önismeret felé vezető utat. Ezen megindulni és végigmenni már az olvasó feladata.

Kovács Géza

1. Szerintem, ha a sorozatot kizárólag a memoáriródalomra korlátozzák, sok lehetőséget eltaszítunk magunktól; az olvasótábor igényli művelődési múltunk fehér foltjainak eltüntetését. S egyáltalán van-e annyi emlékiratunk, mely olvasmányosságát és tartalmát tekintve tartós kiadói tervet igényelne? A szélesebb skála mindenképpen hasznos. Kiegészíteném egyéb kordokumentumokkal is. Például a középkori erdélyi város életéről (jegyzőkönyvek, árlajstromok, szabályzatok). Ez is emlékiródalom.

2—3. A jelenlegi szerkesztési forma teljesen kielégítő. A bevezető tanulmány szakembernek és egyszerű olvasónak egyaránt megfelelő tájékoztatást nyújt. Véleményem szerint a legrangosabb kötetek a következők: Rettegi emlékirata, Teleki Sándor *Emlékezzünk régiekről* című kötete, Misztótfalusi Kis Miklós írásai és az erdélyi falutörvények. Jómagam nyilván saját kutatási területemből indulok ki. A XVIII. századi és a XIX. század eleji társadalom kérdéseit éppen Rettegi, Teleki s *A rendtartó székely falu* kötetéből ismertem meg a legalaposabban.

4. Amí a nemzetiségi önismeret kérdéseit illeti, valamennyi kötet hézagpótló, s ifjúságunknak szüksége van rájuk. Honnan ismerhetné meg szétágazó társadalmunk igazi arcát? A tankönyvekből?

5. Sok emlékirónk műve ma már könyvészeti ritkaság, jó lenne egyet-mást újra kiadni. Mennyire szeretném polcomon látni az erdélyi történeti irodalom legjobbait (Szalárdi, Cserei, Benkő és mások). S ott van más jeleseinknek ma már alig fellelhető sok remek írása (Orbán Balázs, Apáczai Csere János, Pápai-Páriz Ferenc és mások). Milyen szép volt valamikor az *Erdély öröksége*-sorozat. Valami hasonlót tervezhetne a „fehér sorozat” is.

Kiss András

3. A kötetek gondozói elkerülték a „sajtó alá rendezésnek” azt a módját, amely régebbi kiadványok egyszerű legépeléséből és alkalmi bevezetőből áll. A sorozat legjobb kiadványai éppen azért határozották meg az egészre jellemző színvonalat és — reméljük — a követendő utat, hogy a kritikai kiadás igényességével készültek. Éppen az említett — a színvonalat meghatározó — kötetek esetében két körülményre kell felfigyelnünk. Az egyik az, hogy a kiadványok gondozói tulajdonképpen saját kutatási területükön dolgoztak, ezáltal részben addigi kutatásaikat gyümölcsöztették egy-egy kötet elkészítésével. Ez megfelelő látókört és tárgyi ismereteket biztosított a bevezető tanulmányhoz és a jegyzetekhez. A másik körülmény az, hogy az előző kiadásokhoz képest (abban az esetben, ha volt előző kiadás) a sorozatban megjelent szöveg „jobbított” és — ez a sorozat történetkutató gondozóira maradéktalanul jellemző — gazdagított.

Megjegyzendő, hogy a kiadott történeti örökség zöme nemcsak nemzetiségi örökség, hanem egyúttal az ország történetére vonatkozó forrásoknak is része.

4. A múlt: örökség — és ez a jellege meghatározza azt is, hogy akarva-akaratlanul, ha vállaljuk, az egészet kell vállalnunk. De a múlt valóságának a megismerése már azt igényli, hogy ezt az örökséget kritikailag értékeljük, ne hallgassuk s ne homályosítsuk el. A letűnt korok egykorú forrásainak, vallomásainak kiadásával, a forráskritika, a kor hatóerőinek a világánál közreadott és értékelt egykorú „vallomás” jó útja az önismeretnek.

Kozma Dezső

1. Sorozatról lévén szó, azt hiszem, nem eléggé folyamatos a megjelentetés. Túl kevés évente egy kötet.

2. A jelleget illetően: szem előtt tartva egyéb sorozatainkat, nem tartanám szerencsésnek leszűkíteni egy műfajra, s csak az elmúlt századok naplóirodalmát juttatni el a mai olvasóhoz. A sorozatnak átfogóbbnak kell lennie: művelődéstörténeti jellegű lévén, még szélesebb horizontot öleljen át. Persze időben is. Ezért nem az a fontos, hogy irodalmi szempontból ezek az írások klasszikusok-e, vagy sem.

3. El kellene dönteni: kikhez, milyen olvasóréteghez szól a sorozat. Bár egyes kötetek forráskiadványoknak tekinthetők, filológiai értékűek is, mégis a szélesebb olvasóközönség igényeit kell figyelembe venni. Éppen ezért használhatóbbá lehetne tenni az olykor fölöslegesen felduzzasztott jegyzetrészt. Ugyanígy: a bevezető tanulmányok jellegét (a lehetőségekhez mérten) egységesebb szempontok alapján írhatnák meg a kötetek gondozói. Egyik-másik szinte tudósi igénnyel készül, másik bevalottan népszerűsítő.

Gaal György

1. A munkatársak érdeklődési köre is beleszólt abba, hogy az emlékezések mellett megjelentek a gyűjteményes-szemelvényes kötetek (Kőteles, Teleki, Misztótfalusi Kis), valamint a dokumentumgyűjtemények (*A rendtartó székely falu*). Mert nagyon kevesen vállalkozhatnak egy ilyen igényes kötet összeállítására. Csodálom, hogy irodalomtörténészeink eddig nem sorakoztak fel a történészek mellé.

2. Bölöni Farkas, Misztótfalusi Kis Miklós és Kőteles Sámuel szövegei dokumentumértéküknél, korabeli hatásuknál fogva eleve nélkülözhetetlenek. Elveszében levő, feledésbe menő iratokat őriznek meg, s forrásértékük tudományos szempontból felbecsülhetetlen.

3. Irodalomtörténészként a Bölöni- és a Misztótfalusi-kötetet használtam eddig, s érdeklődéssel, a kutatás, a jegyzetelés szempontjából sok okulással forgattam a Borsos-, Rettegi- és Fogarasi-kiadásokat.

5. Véleményem szerint a sorozat más jellegű kettéosztása volna lehetséges. A fehér kötetek továbbra is kiadatlan anyagra összpontosítanak, legyen ez tematikus dokumentumgyűjtemény, misszilikék sorozata vagy napló. Egy másik sorozat amolyan fél-kritikai kiadásokat tartalmazna, ismert írók műveinek levéltárainkban megtalálható kéziratok alapján történő újrakiadását, gyűjteményes, bőven jegyzetelt köteteket.

Bustya Endre

1. A sorozatban — nagyon helyesen — csak olyan újrakiadások szerepelnek, amelyek eddigi (ha nem egyetlen) kiadásainak példányai ritkaságszámba mennek, sőt a régebbi kiadások némelyike nem is kielégítő a szövegűség fogyatékosága miatt. A könyvkiadás, a kiadói munka akkor életképes, ha az élethez hasonlít: éli a maga természetes és előre ki nem centizhető, eleven, változó, idomuló és a rosszul értelmezett hagyománybéklyókat, a régen fogalmazott, elavult „illemszabályokat“ lerázó és lerázni tudó életét. Vannak történészeink, irodalomtörténészeink, művelődéstörténettel foglalkozó szakembereink, az ő kutatásukat kell tükröznie könyvkiadásunknak, nem pedig megfordítva: tudásainkat kényszeríteni bele előre kiszabdalt és felcímkézett skatulyába. Nemcsak neveléses, de igen szomorú lenne, ha például a kiadó hátat fordított volna *A rendtartó székely falu* vagy a Köteles Sámuel kötetét összeállító kiváló történészünknek, illetve filozófia- és tudománytörténészünknek, mert kéziratuk nem illik bele egy eleve megszabott sorozat-profilba, s ezek kiadása helyett harmad- vagy jó ég tudja, hányadrangú „szakemberek“-től szerez botcsinálta tudományos apparátust a „klasszikus memoáriróadalom“ kiadásra kiszemelt darabjaihoz.

2. Nem fogadom el, hogy a történelem, illetve művelődéstörténet dokumentumait rangsorolni lehetne. Egy fejedelmi aláírással és pecséttel ellátott okirat nem lehet becsebb, mint egy jobbágylevél. Nem ismerhetjük meg sem teljesen, sem helyesen a régmúlt korok történetét, ha akár egyiket, akár másikat kitagadjuk. „Legrangosabb kordokumentum“ csakis az egész élet, a teljesség lehet. Mind a múltra, mind pedig a jelenre való érvénnyel.

3. Közvetlenül eleddig csak a Bölöni Farkas-kötetet használtam a Ion Codru Drăgușanu-levelek magyar kiadásának előkészítésekor, de nincs fehér könyv, amelyből így vagy úgy ne profitáltam volna, s nem tudhatom előre, hogy a jövőben melyik kötet közvetlen felhasználása válik munkám során szükségessé.

4. Feltétlenül! Az eddigi kötetek tudományos apparátusa és bevezető tanulmánya egyszerre szolgálta az érdeklődés felkeltését, az „olvasótoborzás“ helyesen értelmezett propagandamunkáját, a tájékoztatást, a szakszerű kommentálást meg a szakmabeliek kielégítését.

5. Ha színvonálról beszélek, nem a hajdanvolt szerzők rangsorolására gondolok, hanem a régi írások prezentálását, tehát a szöveggondozás, a sajtó alá rendezés, a bevezető tanulmány és a jegyzetapparátus igényességét értem kizárólag ezen. Nem vagyok híve semmilyen „leválasztás“-nak, szűkítésnek, korlátozásnak. Voksomat a „bővítés“-re adom: adjunk ki mindent, aminek sajtó alá rendezésére van és vállalkozik *megfelelő szakemberünk*, aki helyesen tudja az anyagot értékelni és helyére tenni múltunk folyamának egészében.

A kérdésekre beérkezett válaszok alapján kiderül, hogy e művek reális történeti dokumentum-szükségletet és művelődési igényeket elégítenek ki. Joggal tekinthetjük tehát a fehér sorozatot a művelődéstörténet forrásának.

Egyes köteteknek rangsorolását illetően megoszlanak a vélemények, s ezen nincs mit csodálkozni: a különböző korszakokkal és kérdésekkel foglalkozó szakemberek elsősorban saját szakterületük felől közelítik meg a könyveket. De a legtöbb válasz kiemeli, hogy a szövegközlések, a jegyzetanyag és a bevezető tanulmányok tudományos igényvel készülnek, s előreviszik a hazai művelődéstörténeti és tudománytörténeti kutatásokat.

A sorozat jellegét megfelelőnek tartják, s éppen ezért a jövőben is kívánatos, hogy az emlékiratirodalom mellett sor kerüljön minden más műfajú értékes művelődéstörténeti munka kiadására. Jó az, ha a sorozat teljességre törekszik, műfajban és időben egyaránt. S ez nem is lehet másként, hiszen mind a régebbi, mind az újabb korokban keletkeztek olyan művek, amelyeknek a kiadása nélkül csonka lenne a sorozat.

Végül, ajánlatos volna gyorsítani a kiadás ütemét is, ami lehetőséget adna arra, hogy az „álsorozat“-ból igazi legyen.